

Література

1. Голуб И. Стилистика современного русского языка. Москва, 1986. 203 с.
2. Дудик П. Стилiстика української мови. Київ, 2005. 368 с.
3. Пентилюк М. Основні напрями мовленнєвого розвитку учнів середньої школи // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ, 2011. С. 108–117.
4. Стефаник В. Вибрані твори [Текст] : новели. Київ, 1962. 257 с.
5. Стефаник В. Твори (українською мовою) / [за заг. ред. Г. Сингаївської]. Київ, 1964. 561 с.

Тетяна Герилевич

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд.філол.наук, доц. Богатько В. В.)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОПОЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

Анотація

У статті розкрито питання термінопозначення в сучасній лексикології.

Ключові слова: термін, термінопозначення, лексикологія.

Аннотація

В статье раскрыто вопрос терминопределиение в современной лексикологии.

Ключевые слова: срок, терминопределиение, лексикология.

Summary

The article deals with the issue of terminology in modern lexicology.

Keywords: term, terminology, lexicology.

Для логічного та послідовного викладу матеріалу нашого дослідження проаналізуємо низку лінгвістичних понять, якими будемо керуватись у подальшій роботі, а саме: *слово, лексичне значення слова, лексика, лексикологія, комунікативна компетенція, лексична компетенція.*

У словникових джерелах лексема *слово* тлумачиться як «виключна здатність людини виражати свої думки й почуття, здатність мовити, спілкуватися» [4, с. 221]; найважливіша мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка «...служить для називання предметів, процесів і властивостей» [3, с. 222]; «вільно відтворюється у мовленні і служить для побудови висловлювань» [2, с. 272]; «співвідноситься із пізнаним і

вичленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.), основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента - його називання, вказування на нього або його вираження» [14, с. 612]; «... являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу» [14, с. 329]; охоплює сукупність семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови [11, с. 465].

Мовознавці С. Бевзенко, М. Дем'яненко, Ю. Карпенко, А. Левицький, А. Славова, С. Шевчук, Н. Шкурятяна та І. Ющук визначають *слово* як «центрально функціонально-структурну, самотійну, наділену одним або кількома граматичними значеннями одиницю мови, яка передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення» [10, с. 44];

✓ «мінімальний звуковий (чи графічний) подразник, який викликає у свідомості людини певне уявлення - реальний чи нереальний образ» [21, с. 65];

✓ основну структурно-семантичну одиницю мови, якій властиві самотійність, формальна цілісність та ідіоматичність [7, с. 184];

✓ мінімальну структурно-семантичну одиницю мови, що становить звук або комплекс звуків і, маючи здатність вільно відтворюватися в мовленні, слугує для побудови речення [1, с. 91];

✓ оформлену за законами певної мови неподільну на менші подібні єдності основну мовну одиницю, що складається зі звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси і явища об'єктивної дійсності та їх ознак або лише вказує на них, виражає відношення між ними чи емоційно-вольові вияви [20, с. 213].

Лінгводидакти *слово* пояснюють як:

✓ «особливу одиницю мови, що характеризується фонетичним вираженням, семантичною валентністю, лексико-граматичною віднесеністю і непроникністю» [18, с. 24];

✓ «самотійна одиниця, що характеризується цільністю і

однооформленістю, лексико-граматичною віднесеністю, одночасно належить і мовній системі, і мовленню в кожному конкретному вияві значення» [9, с. 6].

У мовознавстві розрізняють поняття *слово* та *лексема*. Основною відмінністю між ними називають віднесеність до абстракції чи конкретизації. Так, *слово* часто розглядають як конкретну одиницю, а *лексема* – як абстрактну, під якою розуміють «слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його вживаннях і реалізаціях» [8, с. 18].

Лексема – це компресія суспільного досвіду, тому в ній яскраво виявляється національно-культурна специфіка мови, її зв'язок із матеріальним і духовним життям народу, його історією, традиціями, звичаями. «Лексема є результатом потреби у виражальних засобах комунікації – вербального вираження почуттів, емоційних оцінок, засобів емоційного впливу, влучних характеристик людини» [5, с. 37].

Для позначення всіх різновидів терміна *слово* сучасні мовознавці А. Левицький, А. Сингаївська, Л. Славова [10, с.45], І. Ющук [21, с.65] окрім лексеми використовують ще і *словоформу*. Під лексемою *словформа* розуміють окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах (наприклад, *частина тіла*, *керівник установи*, *передня частина колони* і т. ін., становлять одну лексема – *голова*). Словоформу ж визначають як окреме слово в певній граматичній формі (наприклад, *чорнобривці*, *землею*, *квітнуть*).

Слово як одиниця мови та мовлення характеризується низкою ознак. Серед них сучасні мовознавці С. Шевчук та Н. Шкуратяна окреслюють

✓ *фонетичні* (слово складається з мовних звуків; звуки у словах розміщені у визначеній послідовності; в певній послідовності розміщені і склади - наголошені, ненаголошені);

✓ *семантичні* (слова мають лексичне значення: називають різні предмети, явища, процеси, ознаки, що існують у довколишньому світі; інші слова, не маючи лексичного значення, виражають відношення між предметами і діями, предметами й ознаками в довкіллі);

- ✓ *морфемні* (розрізняють слова прості й складні; у слові наявні одна чи кілька морфем);
- ✓ *словотвірні* (похідні та непохідні слова); граматичні (відмінювання слова за родами, часами, відмінками);
- ✓ *морфологічна* словозміна (змінні та незмінні слова);
- ✓ *синтаксичні* (слова можуть бути пояснювальними і пояснюваними, виступати членами речення і не мати здатності виконувати синтаксичні функції) [20, с. 213].

Ю. Карпенко виокремлює такі основні ознаки слова:

а) *самостійність* (слово може змінювати своє місце в межах речення, бути ізольованим, виокремленим із висловлювання, легко відтворюватись);

б) *формальну цілісність*: виявляється як *фонетична оформленість* (слова розділені паузами і об'єднані наголосом, фонетичною і структурною організацією); *граматична оформленість* (слова мають морфологічну форму і виконують синтаксичну функцію); *непроникність слова* (в середину слова не можна вставити інше слово);

в) *ідіоматичність*: полягає у довільності зв'язку звучання зі значенням [7, с. 183].

Інші вчені (А. Климентенко та А. Миролубов) [19, с. 223] називають такі особливості слова, які відрізняють його від одиниць інших мовних рівнів:

- ✓ *з погляду референтної функції*;
- ✓ *спрямованість на більш чи менш самостійний, окремий денотат*;
- ✓ *цілеспрямованість*;
- ✓ *з погляду структури*;
- ✓ *здатність виділятися із низки суміжних одиниць завдяки більш чи менш чіткій структурній єдності і наявності прикордонних сигналів*;
- ✓ *цілеоформленість*;
- ✓ *із семіотичного погляду слово володіє знаковим характером, єдністю планів вираження та змісту, робить його здібним до транспортування значення*;

✓ із функціонального погляду слова характеризуються цілевідтворенням у мовленні: вони не конструюються по-новому в кожному акті мовлення, а використовуються в ньому як готові знаки, здатні до різного поєднання один з одним у вигляді цілих одиниць у процесі створення більш складних знакових утворень – синтагм та пропозицій.

Лінгводидакти С. Караман, Т. Коршун, М. Пентилюк виокремлюють такі ознаки слова:

✓ єдність звучання і значення (звук або комплекс звуків лише тоді є словом, коли служить вираженням певного змісту);

✓ лексико-граматична співвіднесеність;

✓ непроникність (виражається в неможливості його структурних змін);

✓ відтворюваність;

✓ фонетична оформленість (передбачає наявність у ньому звукової оболонки – звучання) [13, с. 174].

Основними функціями слова мовознавці С. Бевзенко, Ю. Карпенко, І. Ющук визначають:

✓ номінативну, яка виявляється в тому, що слово дає найменування предметам і явищам, ознакам і діям;

✓ узагальнювальну, що полягає у здатності мовної одиниці відносити предмети і явища до класів, тобто узагальнювати їх;

✓ естетичну, що є засобом художньої виразності й образності.

В. Степанова окреслює три характеристики форми слова:

✓ звукову (фонетичну), яка виділяє слово в єдності форми і змісту;

✓ структурно-граматичну, що вказує на оформленість змісту засобами певної частини мови і на співвідносність цього слова з лексико-граматичним класом слів;

✓ структурно-словотворчу, що визначає зв'язки слів у межах однієї частини мови і зв'язки слів за спільністю кореня у складі різних лексикограматичних класів [16, с. 18].

Під час вивчення лексики необхідно враховувати наявність *лексичного* та *граматичного значення слова*. Під *лексичним значенням* розуміють:

✓ історично закріплену у свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем [10, с. 46];

✓ зміст слова, що відображає у свідомості закріплене в ньому уявлення про предмет, дію, властивість [6, с. 126];

✓ установлювана мисленням людини співвіднесеність між звуковим комплексом і предметом чи явищем дійсності, що позначені цим комплексом [20, с. 216].

Грамматичне значення є як додаткове до лексичного і виражає різні відношення слова до інших слів у реченні.

На думку В. Тихоші, лексичне та граматичне значення відрізняються між собою ступенем абстракції та функціонально [18, с. 14]. *Грамматичне значення* функціонально співвідноситься з вираженням відношень, тобто слів, не обмежується вказівкою на певний предмет, а вводить цей предмет у систему зв'язків і відношень, аналізує і узагальнює їх. Складниками *лексичного значення* вчена називає предметну та понятійну віднесеність слова.

Лексичне значення слова може змінюватись і зміни ці, на думку вчених С. Шевчук та Н. Шкуратяна, виявляються у здатності слова набувати нового значення у процесі розвитку суспільства й мови. Слово може мати багато значень, а у процесі розвитку одне чи кілька із цих значень зникають – лексичне значення слова згасує; слово набуває нового значення, утративши те, з яким уживалося раніше, – відбувається переосмислення значення слова [20, с. 245].

Лексичне значення поділяється на:

✓ *концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне* (М. Дем'яненко, Ю. Карпенко, А. Левицький, А. Славова, І. Ющук);

✓ *номінативне, фразеологічно зумовлене і синтаксично зумовлене* (М. Пентилюк),

✓ *умотивоване та неумотивоване* (С. Бевзенко).

Ю. Карпенко визначає три чинники, під дією яких формується лексичне значення слова:

1) об'єктивна дійсність (предмети, процеси, ознаки, відношення, явища, які потребують словесного вираження). Під дією цього чинника формується денотативне (лат. *denotatus* – позначений) значення слова;

2) історичні обставини, ментальність народу, які сприяють закріпленню лексичного значення, спричинюють його зміну й уточнення в процесі розвитку мови. Вони зумовлюють конотативне (лат. *cop* – разом, *notare* – позначати) значення слова, тобто додаткове, відтінки, які накладаються на основне значення, і оцінку денотата;

3) відношення між словами, які бувають синтагматичними (змінними, несталими поєднаннями слів у мовленні) і парадигматичними (стійкими, стабільними поєднаннями слів у мові) [7, с. 190].

Отже, слово – це будівельний матеріал мови, змістом якого є смислове навантаження, що служить для називання предметів, явищ, процесів та властивостей дійсності.

Феномен *лексика* тлумачиться як:

✓ «словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови чи діалекту» [2, с. 272];

✓ певна система співвідносних і взаємопов'язаних мовних одиниць [12, с. 94];

✓ словниковий запас творів авторів чи сукупність слів, що вживаються в якійсь сфері діяльності [17, с. 274].

Лексика будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу та іншомовними запозиченнями, зокрема інтернаціоналізмами [3, с. 189]. Лексика поділяється за походженням, стилістичним вживанням та частотою використання у мовленні.

Із погляду походження, лексика української мови поділяється на *споконвічну* (корінну) та *запозичену*. Під *споконвічними* словами розуміють

«такі лексичні одиниці, що успадковані з давніх часів від усіх періодів історичного розвитку мови-джерела ...» [6, с. 141].

На думку С. Дорошенка, «споконвічна лексика кожної мови передає її лексичну і значною мірою фонетичну специфіку, а також указує на генетичну належність цієї мови до відповідної мовної підгрупи, групи і сім'ї мов». [6, с. 142].

Корінну лексику поділяють на:

- ✓ *лексику із індоєвропейської мовної єдності* (мати, син, журавель, ясен, жорна);\
- ✓ *спільнослов'янської мовної єдності* (сват, свояк, вітчим, печериця, обора, стайня, пряжа);
- ✓ *власне українську лексику* (галушки, вареники, паляниця, куліш, хустина, свита, намисто) [20, с. 243].

Сферу вживання лексики передусім визначають дві форми мови – усна і писемна. Відповідно до цього розрізняють *усно-розмовну* (або розмовну) і *книжно-літературну* (або книжну) лексику.

Розмовна лексика складається історично з різних діалектів незалежно від книжної лексики. У ній виробилася чітка закріпленість семантики і граматичних особливостей за певними словами. Цієї закріпленості дотримуються мовці всієї території поширеності мови: різної територіальної, соціальної і професійної належності. Саме це й становить основу для утворення літературної мови, а відтак, і книжної лексики.

Книжна лексика базується здебільшого на словах розмовного (за участі діалектів) характеру, до якої додаються лексичні елементи суто книжного вжитку (офіційно-ділові, наукові, публіцистичні слова), вироблені в процесі функціонування писемності. Сфера поширеності розмовної лексики (основною ознакою якої є її використання в усному мовленні) – повсякденний побут мовців. Місце книжної лексики – офіційні документи, наукові трактати, художня література, преса [6, с. 151].

Як стверджують мовознавці С. Шевчук та Н. Шкуратяна, в основному

словниковому складі мови можуть відбуватися зміни, які спричинені розвитком суспільства і призводять до того, що одні слова виходять із його складу, інші в ньому з'являються. На думку вчених, більш стійкою є та його частина, що пов'язана з назвами предметів рослинного і тваринного світу, назвами явищ природи; більшу схильність до змін виявляє частина, пов'язана з назвами предметів побуту, процесів виробництва знарядь праці [20, с. 213]. У зв'язку з такою властивістю мови до змін, її словниковий склад поділяють на *активний* та *пасивний*.

Активна лексика – це «сукупність слів тієї чи тієї мови, що в певний період її існування сприймається як звичайні сучасні слова без помітних ознак їх новизни чи застарілості. Щодо поширеності вживання у складі активної лексики виділяють:

а) зрозумілі всім носіям певної мови загальнонародні слова, вживані в усіх стилях усної й писемної форми мови,

б) широко вживані в різних галузях науки і мистецтва, техніки і виробництва номенклатурні назви» [2, с. 32].

Отже, *лексика* – змістовий і найдинамічніший компонент мовлення. Як зазначає І. Синиця, лексика найповніше й найточніше репрезентує особистість мовця, її розумовий розвиток, стан її загальної й мовленнєвої культури [15, с. 37].

Лексикологія є розділом мовознавства, що вивчає:

- ✓ лексику, словниковий склад мови [10, с. 4];
- ✓ багатоаспектною наукою, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т. ін. [8, с. 67].

С. Дорошенко розглядає поняття лексикології у вузькому та широкому розумінні. Лексикологія в широкому розумінні – це розділ мовознавства, який відповідно до завдань вивчення словникового складу мови виділяє лексикологічні науки, такі як *семасіологія* (наука про значення (інакше – семантику) слова), *ономастика* (наука про власні назви), *фразеологія* (наука

про стійкі сполуки слів), *етимологія* (наука про походження слів) і *лексикологія* у вузькому значенні слова, тобто лексикологічна наука про словниковий склад, інакше, лексику. Це означає, що лексикологія у вузькому розумінні є складовою частиною лексикології як загальної науки про слово [6, с. 125].

Розрізняють *загальну і часткову, історичну, зіставну та описову лексикології*. *Загальна лексикологія* встановлює загальні закономірності будови, функціонування й розвитку лексики; *часткова* – вивчає словниковий склад окремої мови; *історична* досліджує історію слів у зв'язку з історією позначуваних ними предметів; *зіставна* аналізує словниковий склад з метою виявлення генетичної (історичної) і структурної спорідненості або відмінності в лексичному складі зіставляваних мов [6, с. 125].

Отже, робота над вивченням лексичного матеріалу в початкових класах має велике загальноосвітнє і практичне значення. Вивчення його розширює знання учнів про мову, ознайомлює з одиницею мови – словом, є головним джерелом збагачення словника учнів. Вивчення лексики розвиває увагу учнів до значення й уживання слів у власному мовленні, виховує потребу в доборі необхідного слова для точного висловлювання думки, розвиває чуття мови. Саме через інтерес до лексики виховується інтерес до мови в цілому.

Література

1. Бевзенко С. Вступ до мовознавства : Короткий нарис : навч. посіб. Київ, 2006. 143 с.
2. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376 с.
4. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка. Москва, 1991. Т. 4. 638 с.
5. Дороз В. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у 5–6 класах шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук. Бердянськ, 2005. 205 с.
6. Дорошенко С. Загальне мовознавство : навч. посіб. Київ, 2006. 288 с.
7. Карпенко Ю. Вступ до мовознавства : підручник. Київ, 2006. 334 с.
8. Копіца Є. Збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2005. 198 с.
9. Лазаренко Н. Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичних та граматичних значень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук. Київ, 1993. 24 с.
10. Левицький А., Сингаївська А., Славова Л. Вступ до мовознавства : навч. посіб. Київ, 2006. 104 с.

11. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. Москва, 1990. 626 с.
12. Мельничайко В., Пентилюк, М., Рожило Л. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ, 1982. 216 с.
13. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман та ін. Київ, 2004. 400 с.
14. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, 2008. Т. 3. 862 с.
15. Синиця І. Психологія усного мовлення. Київ, 1974. С. 36–42.
16. Степанова В. Слово как предмет изучения. Ленинград, 1977. С. 10–18.
17. Словник іншомовних слів / уклад. С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ, 2000. 680 с.
18. Тихоша В. Формування лексичних умінь і навичок з української мови в учнів 5-6 класів шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1993. 180 с.
19. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / под ред. А. Климентенко, А. Миролюбова. Москва, 1981. 456 с.
20. Шкурятяна Н., Шевчук С. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посіб. Київ, 2007. 823 с.
21. Ющук І. Вступ до мовознавства : навч. посіб. Київ, 2000. 128 с.

Вікторія Гончар

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. пед. наук, старший виклад. Ільчук В. В.)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ

У МОДЕРНІСТСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ СПАДЩИНИ

МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО)

Анотація

У науковій статті здійснено спробу аналізу функціонування діалектизмів у модерністській прозі зламу XIX–XX століть на прикладі прози М. Коцюбинського й імпресіоністичної повісті-притчі «Тіні забутих предків» зокрема. Продуктивним у науковій площині розгляду явища виявилось зіставлення модерністської лабораторії М. Коцюбинського та В Стефаника, що перегукувалися в використанні функціонального інструментарію діалектизмів.

Ключові слова: *говір, говірка, діалект, діалектизм, проза, модернізм, імпресіонізм.*

Аннотация

В научной статье предпринята попытка анализа функционирования диалектизмов в модернистской прозе перелома XIX–XX веков на примере прозы М. Коцюбинского и импрессионистической повести-притчи «Тіні забутих предків» в частности. Продуктивным в научной плоскости рассмотрения явления оказалось сопоставление модернистской лаборатории